

Mūsā-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi

YASİN MERAL
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
yasinmeral1979@gmail.com

Öz

Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir şekilde anlatılan Mūsā-Hızır kıssası, Batılı araştırmacılar tarafından eski medeniyetlerin hikâyeleriyle ilişkilendirilmiş ve kıssanın kökeninde bu hikâyelerin yattığı iddia edilmiştir. Bu noktada gündeme getirilen iddialardan biri de kıssanın, Yahudi gelenekte yer alan Rabbi Yeşu b. Levi kıssasıyla benzerlik taşıdığı, bundan dolayı da Yahudi gelenekteki bu hikâyenin Kur'an'daki anlatımın temelini oluşturduğu hususudur. Bu makalede bu iddia ele alınmış, Mūsā-Hızır kıssasının Yahudi geleneğindeki kıssa ile ne derece ilişkili olup olmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca Rabbi Yeşu b. Levi kıssasının Arapça orijinal metni de makalenin sonunda ek olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mūsā, Hızır, Eliyahu, Rabbi Yeşu ben Levi, Mūsā-Hızır hikâyesi.

Abstract

The Story of Mūsā and Khaḍir: An Evaluation of Its Alleged Jewish Origins

This article analyzes the views of orientalist scholars regarding the story of Mūsā-Khaḍir with a focus on the allegedly Jewish origin of the story. Narrated in some details in the Qur'an, the story of Mūsā-Khaḍir has been linked by those scholars to the epic tales of ancient civilizations, which have then been asserted to be the provenance of the Qur'anic story. Raised to that effect is the claim that there are similarities between the story of Rabbi Joshua ben Levi in Jewish tradition and that the Qur'anic version of the story is based on the Jewish tale. This study takes up this claim and investigates the degree of relation between the Mūsā-Khaḍir story in the Qur'an and the one in Jewish tradition. Also the Arabic original of the story of Rabbi Joshua ben Levi is appended to the article for readers of Arabic to follow the original text.

Key words: Mūsā, Khaḍir, Elijah, Rabbi Joshua ben Levi, Story of Moses and Khaḍir.

Giriş

Yahudi ve İslam geleneği, peygamber hikâyeleri başta olmak üzere birçok ortak anlatımı paylaşmaktadır. Yahudiliğin kronolojik olarak İslam'dan önce oluşu sebebiyle, Kur'an ve Tanah'taki ortak anlatımlar, İslam'ın Yahudi kökene dayandığı iddiasına zemin hazırlamış, bilhassa Kur'an'da yer alan peygamber kıssaları Yahudi âlimleri tarafından taklit ve intihal olarak

yorumlanmıştır. Orta Çağ Yahudi âlimleri arasında İslam'ın Yahudi kökenli olduğunu iddia edenlere örnek olarak İbn Meymûn (ö.1204) ve Şim'on ben Tsemah Duran (ö.1444) zikredilebilir. İbn Meymûn, Hıristiyanlık ve İslam için Yahudilikten “kesilmiş/çalınmış dinler” (*datot gzurot, datot gnuvot*) tabirlerini kullanmıştır.¹ Duran ise İslam'daki uygulamaların bazı küçük farklılıklarla Yahudi şeriatının taklidi (*hikuy*) olduğunu iddia etmiştir.²

Orta Çağ'dan itibaren ortaya konan bu iddialar, son iki asırda Yahudi ve Hıristiyan oryantalistler tarafından da devam ettirilmiştir.³ Oryantalistler ve günümüzdeki Batılı araştırmacılar, Mūsā-Hızır kıssasını da Gılgamış, İskender ve Glaukos hikâyeleriyle ilişkilendirmişlerdir. Zikredilen bu hikâyeler, Yahudi geleneği dışındaki anlatımlardır. Bunlar arasında İskender hikâyesi diğer hikâyelere nazaran daha fazla rağbet görmüştür. Oryantalistlerin Mūsā-Hızır kıssasıyla ilişkilendirdikleri Yahudi geleneğindeki anlatım ise Rabbi Yeşu b. Levi hikâyesidir.⁴

Kur'an'da anlatılan Mūsā-Hızır kıssasıyla ilgili Batı dünyasında pek çok çalışma yapılmıştır. Konuyla ilgili Türkçe yayın ise sınırlı sayıdadır. Bu yayınlardan, kıssayı İslam ilahiyatı, tasavvuf literatürü, Türk halk inanışları ve Türk edebiyatı bağlamında inceleyen Ahmet Yaşar Ocak'a ait *Hızır-İlyas Kültü* adlı eser, konu üzerine yapılmış en önemli çalışmadır.⁵ Bu çalışmanın yanında Mustafa Öztürk, “Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu” adlı makalesinde kıssanın tefsir, hadis ve tasavvuf literatüründeki

¹ İbn Meymûn, *Teşuvot ha-Rambam*, ed. Joshua Blau (Yeruşalayim: Mekitsey Nirdamim, 1989), c.2, s.728.

² Şim'on ben Tsemah Duran, *Magen Avot* (Yeruşalayim: Mahon ha-Ktav, 2003), s.233.

³ İlgili çalışmalar için bkz. Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judentume aufgenommen?*, (Bonn, 1833); J. Leveen, “Mohammed and His Jewish Companion,” *Jewish Quarterly Review* 16:4 (1926), ss.399-406; Alfred Guillaume, “The Influence of Judaism on Islam,” Edwyn Bevan (ed.), *Legacy of Israel* (Oxford, 1928) içinde, ss.129-172; M. Schwabe, “Asarat Haverav ha-Yahudim şel Muhammed (Muhammed'in On Yahudi Arkadaşı),” *Tarbits* 2 (1930), ss.74-89; Erwin Rosenthal, *Judaism and Islam* (London & New York: T. Yoseloff, 1961); Charles Torrey, *Jewish Foundation of Islam* (New York, 1933); Nahman Paris, “İyunim be-Yahaduto şel ha-Kuran,” Norman Paris (ed.), *Braha le-Menahem* (Missouri, 1955) içinde, ss.309-337; Abraham Katsh, *Judaism and the Koran: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran* (New York, 1962). Ayrıca bkz. Özcan Hıdır, “İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar,” *İLAM Araştırma Dergisi* 3:1 (1998), ss.155-169; Nuh Arslantaş, *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011).

⁴ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Brannon M. Wheeler, “Moses or Alexander? Early Islamic Exegesis of Qur'an 18:60-65,” *Journal of Near Eastern Studies* 57:3 (1998), ss.214-215; Brannon M. Wheeler, “The Jewish Origins of Qur'an 18:65-82? Re-examining Arent Jan Wensinck's Theory,” *Journal of the American Oriental Society* 118:2 (1998), s.171.

⁵ Ocak, oryantalistlerin kıssanın kökeniyle ilgili iddialarını tartıştığı bölümde, kıssanın Yahudi kökeniyle ilgili olarak “Maalesef söz konusu efsanenin İbrance metninden faydalanamadık ve yukarıdaki dipnotta anılan iki makaledeki özetleriyle yetinmek zorunda kaldık. Bu yüzden Hızır kıssasının bu asıl metinle tam bir karşılaştırmasını yapamadık” ifadesini kullanmaktadır. Bu durum bizi kıssanın Yahudi kökenini araştırmaya ve orijinal metni bulma arayışına itmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012), s.56, dipnot 48. Arapça orijinal metnin yer aldığı esere ulaşmanı sağlayan Recep Gürkan Göktaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

yerini incelemiştir.⁶ Fakat bu iki çalışma da kıssanın kökeni olduğu iddia edilen Yahudi hikâyesinin içeriğiyle ilgili bilgi vermemektedir. Bu noktada Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssasının Yahudi geleneğindeki benzerlerini inceleyen bu makalenin amacı, oryantalistler tarafından Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssasının Yahudi geleneğindeki kökeni olarak iddia edilen hikâyeyi, benzer ve farklı yönlerini karşılaştırıp değerlendirmektir. Makale, oryantalistlerin kıssanın kökeniyle ilgili iddialarını tartışma ve buna cevap verme amacı taşımamaktadır.⁷ Makalede öncelikle kıssanın Kur'an'daki şekli aktarılacak, ardından oryantalistlerin iddiaları ana hatlarıyla ortaya konacak ve son olarak Yahudi geleneğindeki Mūsā-Hızır motifli hikâyeler incelenecektir. Mūsā-Hızır kıssasının tefsir-hadis geleneğindeki ayrıntılarına gerekli görüldüğü yerlerde ana hatlarıyla değinilecektir.

Kur'an'daki Mūsā-Hızır Kıssası ve İlgili Rivayetler

Mūsā-Hızır kıssası, 18/el-Kehf suresinin 60-82 ayetleri arasında anlatılmaktadır. Bu anlatıma göre, Mūsā genç arkadaşına durup dinlenmeden iki denizin birleştiği yere ulaşacağını yahut senelerce yürüyeceğini söyler.⁸ İki denizin birleştiği yere vardıklarında Mūsā'nın genç arkadaşı yanlarındaki balığı bir kenarda unuttur ve balık denize atlayarak bir yol tutup gider. İki denizin birleştiği yeri geçip ilerlediklerinde Mūsā, yolculuğun kendilerini yordüğünü belirterek genç arkadaşından azıklarını getirmesini ister. Genç arkadaşısı balığı kayalıklarda unuttuğunu, bunu kendisine şeytanın unutturduğunu ve balığın da şaşılacak bir şekilde denizde bir yol tutup gittiğini söyler.⁹ Bunun üzerine Mūsā ve genç arkadaşısı geldikleri yolu takip ederek geri dönerler ve orada Hızır'ı¹⁰ bulurlar.¹¹ Mūsā, Hızır'dan, sahip olduğu ilmi kendisine de öğretmesini talep eder. O da Mūsā'ya, iç yüzünü bilmediği meselelerden dolayı sabredemeyeceğini söyleyerek işin zorluğuna dikkat çeker. Mūsā da sabredeceğine ve hiçbir konuda kendisine zorluk çıkarmayacağına dair Hızır'a taahhütte bulunur.¹²

⁶ Mustafa Öztürk, "Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14-15 (2003), ss.245-281.

⁷ Kıssanın tasavvuf literatürü, halk inanışları ve Türk edebiyatında işlenişi makalenin konusu olmayıp bu konuda okurların Ocak'ın *Hızır-İlyās Kültü* adlı eserine başvurmaları yeterli olacaktır.

⁸ 18/el-Kehf:60.

⁹ 18/el-Kehf:62-3.

¹⁰ Hızır kelimesi Kur'an'da geçmemektedir. Ayette "katımızdan ilim ve rahmet verdiğimiz bir kulumuz" şeklinde tanıtilen bu kişinin Hızır olduğu hadislerde açık bir şekilde belirtilmiştir. Akıcılığın sağlanması adına bu kişiden Hızır olarak bahsedilecektir.

¹¹ Dikkat çeken husus, Hızır'la karşılaşıncaya kadar Hz. Mūsā'nın yanında yer alan genç arkadaşının, Hz. Mūsā'nın Hızır'la buluşmasından sonra hiç zikredilmemesidir.

¹² 18/el-Kehf:69.

Hızır, yapacağı hiçbir iş hakkında soru sormayıp o konuda açıklama yapana kadar beklemesini Mūsā'ya şart koşar. Mūsā, şartı kabul eder ve yola koyulurlar. Bir gemiye binerler. Hızır, gemide bir delik açar. Mūsā ona, "İçindekileri boğmak için mi gemiyi deldin? Gerçekten çok çirkin bir iş yaptın" diye çıkışır. Hızır, sabredemeyeceğini daha önce söylediğini belirterek Mūsā'yı uyarır. Mūsā da verdiği sözü bir an için unuttuğunu ifade ederek bilgisinden yararlanması hususunda kendisine zorluk çıkarmamasını ister. Tekrar yola koyulurlar. Bir süre sonra bir çocukla karşılaşır ve Hızır çocuğu öldürür. Mūsā dayanamayıp Hızır'a, sebepsiz yere masum bir cana kıydığını ve çok kötü bir iş yaptığını söyler. Hızır, sabredemeyeceğini daha önce söylediğini belirterek Mūsā'yı ikinci kez uyarır. Mūsā da Hızır'dan son bir şans ister ve bir daha soru sorması halinde hiçbir mazeretinin kalmayacağını belirtir.¹³ Tekrar yola koyulurlar ve bir köye varırlar. Köylülerden yemek isterler, fakat köylüler onlara ikramda bulunmaya yanaşmazlar. Mūsā ve Hızır, o köyde yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar görürler. Hızır, eğri duvarı tamir eder ve doğrultur. Mūsā kendilerine yemek vermeyen insanlara ait bu köydeki duvarın tamir edilmesini garipser ve Hızır'a yaptığı bu işe karşılık bir ücret alabileceğini ifade eder. Bu söz, artık Mūsā ile Hızır'ın ayrılma vakitlerinin geldiği anlamına gelmektedir. Hızır, Mūsā'ya yaşadıkları olaylarla ilgili şu açıklamaları yapar: "Gemi, fakir deniz işçilerinin malı idi. Onda bir kusur meydana getirmek istedim. Çünkü bu denizcileri, rastladığı her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar kovalıyordu. Çocuğa gelince, onun ebeveyni mümin kimselerdi. Onları azgınlığa ve kâfirliğe sürüklemesinden endişe ettik. Rableri onlara daha temiz ve daha merhametli bir evlat bağışlasın diye böyle yaptık. Duvara gelince, o duvar şehirde yaşayan iki yetim çocuğa aitti. Duvarın altında bu yetimlere ait bir hazine vardı ve babaları da iyi bir insandı. Rabbin istedi ki o yetimler, erginlik çağına erdikten sonra hazinelerini kendi elleriyle duvarın altından çıkarınsınlar. Ben bütün bu işleri kendi kafama göre yapmadım. İşte sabredemediğin olayların açıklaması bunlardır."¹⁴

Kur'an'da bu şekilde anlatılan kıssaya hadisler ve gelenek yoluyla bazı ayrıntılar ilave edilmiştir. Örneğin, Mūsā'nın neden iki denizin birleştiği yere kadar durmadan yürüyeceği Kur'an'da yer almayıp hadislerde açıklanmaktadır. Rivayetlere göre, İsrailoğulları bir gün Mūsā'ya kendisinden daha bilgili kimsenin olup olmadığını sormuşlardır. Mūsā da kendisinden daha bilgili bir insan bulunmadığını söylemiştir. Allah da Mūsā'ya, bir balık

¹³ 18/el-Kehf:76.

¹⁴ 18/el-Kehf:80-83.

alarak bir sepete koymasını, balığı kaybettikleri yerde kendisinden daha bilgili bir kulu olduğunu bildirmiştir. Mūsā'nın bu yolculuğa çıkmasının sebebi de bu şahısla tanışma isteğidir ve buluşma noktaları balığın denize karıştığı yerdir.¹⁵ El-Buḥārî'deki bir hadiste Mūsā ile hizmetçisinin sığındıkları kayanın altında *hayat* adı verilen bir pınar/göze (‘*ayn*) olduğu, o suya dokunan her şeyin hayat bulduğu, balığa da bu sudan değdiği ve bu şekilde canlanarak denize atıldığı bilgisi yer almaktadır.¹⁶ Ocak'a göre, İslam kültüründeki âb-ı hayat efsanesinin kaynağı da bu rivayettir.¹⁷ Muslim'de yer alan bir hadiste Mūsā'nın yanına aldığı balığın, tuzlu/tuzlanmış (*ḥūt māliḥ*) bir balık olduğu kaydı mevcuttur.¹⁸ Kur'an'da “Katımızdan ilim verdiğimiz bir kul”¹⁹ diye bahsedilen kişinin Hızır olduğu da hadislerde belirtilmiştir.²⁰ Kısada zikredilen karakterlerden birisi de Mūsā'nın genç arkadaşıdır. Bu kişinin Yūsa b. Nūn olduğu yine hadisler aracılığıyla bildirilmektedir.²¹ Hikâyede ismen zikredilen tek kişi, Mūsā'dır. İsmen zikredilmesine rağmen, Hz. Mūsā'nın kimliği de tartışılmıştır.²²

¹⁵ El-Buḥārî, *Şahîh, Kitābu'l-İlm*, 44 B. *Mā yusteḥabbu li'l-âlim*, s.13 (no.122); *Kitābu Eḥādîsi'l-Enbiyâ'*, 27 B. *Hadîsu'l-Ḥaḍîr* s.276 (no.3400); Muslim, *Şahîh, Kitābu'l-Fedâ'il*, 170-174 B. *Min fedâ'ili'l-ḥaḍîr*, ss.1096-1097 (no.6163-6168). Hadislerde ayrıca şöyle bir rivayet yer almaktadır: “Bir serçe, denizden gagasıyla su alıp gemiye konmuştu. Hızır, bunu Mūsā'ya göstererek şöyle dedi: Allah'ın ilmi yanında, benim ve senin ilmin, şu serçenin denizden eksilttiği su kadardır.” Bkz. el-Buḥārî, *Şahîh, Kitābu'l-İlm*, 44 B. *Mā yusteḥabbu li'l-âlim*, s.13 (no.122); *Kitābu Eḥādîsi'l-Enbiyâ'*, 27 B. *Hadîsu'l-ḥaḍîr* s.277 (no.3400).

¹⁶ El-Buḥārî, *Şahîh, Tefsîru Sûrati'l-Kehf*, 4 B. *Kavlihi Te'âlâ e-ra'eyte iz eveynâ*, s.396 (no.4727).

¹⁷ Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, s.49.

¹⁸ Muslim, *Şahîh, Kitābu'l-Fedâ'il*, 172 B. *Min fedâ'ili'l-ḥaḍîr*, s.1096 (no.6165).

¹⁹ 18/el-Kehf:64.

²⁰ El-Buḥārî, *Şahîh, Kitābu'l-İlm*, 16 B. *Mā zükira fi zehâbi Mūsâ*, s.9 (no.74); Muslim, *Şahîh, Kitābu'l-Fedâ'il*, 170-174 B. *Min fedâ'ili'l-ḥaḍîr*, ss.1096-1097 (no.6163-6168). İslam âlimleri arasında Hızır'ın ne zaman doğduğu, hayatta olup olmadığı ve gerçek isminin ne olduğu gibi konular tartışılmıştır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.58-72; Mustafa Öztürk, “Bilge Kul-Musa Kısası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu,” *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), ss.173-208; Nuri Yüce, “Hıdrellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar,” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 44:44 (2011), ss.249-256; John Renard, “Khaḍîr/Khiḍr,” *Encyclopaedia of the Qur'ân*, c.3, ss.81-84.

²¹ El-Buḥārî, *Şahîh, Tefsîru Sûrati'l-Kehf*, 4 B. *Kavlihi Te'âlâ e-ra'eyte iz eveynâ*, s.396 (no.4727); Muslim, *Şahîh, Kitābu'l-Fedâ'il*, 170 B. *Min Fedâ'ili'l-Ḥaḍîr*, s.1096 (no: 6163).

²² Kaynaklarda Ka'bu'l-Aḥbâr'in üvey oğlu olarak bilinen Nevf b. Fedâle el-Bikālî'ye atfedilen bir iddia yer almaktadır. Nevf, ayette zikredilen Mūsā'nın, kendisine Tevrat verilen Mūsâ değil, Mūsâ b. Mişâ b. Yūsuf b. Ya'küb olduğunu iddia etmiştir. Er-Rāzî, tefsirinde bu rivayeti naklederek Mūsā'nın kendisine Tevrat verilen Hz. Mūsâ'dan başka birisi olması için fazladan bir detay/alamet olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Faḥruddîn er-Rāzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), c.21, ss.143-4. Bu iddiaya göre söz konusu Mūsâ, Hz. Yūsuf'un oğlu Mişâ'nın (Menaşşe) oğlu Mūsâ olmaktadır. Fakat Arapça eserlerde Mişâ olarak kayda geçen Menaşşe'nin Mūsâ adında bir oğlu yoktur. Muhtemelen rivayeti aktaranlar ve kayda geçirenler Menaşşe/Mişâ/Moşe isimlerini karıştırmıştır. Wheeler, Tevrat'ın *ktiv-kri* (yazılış ve okunuş) kuralına bağlı olarak Hâkimler Kitabı 18:30'daki Menaşşe'nin Moşe şeklinde okunmasına imkan verecek şekilde yazılışına dikkat çekmektedir. Bkz. Wheeler, “The Jewish Origins of Qur'an 18:65-82?,” s.155. Hadis literatürü bu iddiaları kesin bir dille reddedip bu kişinin kendisine Tevrat verilen Hz. Mūsâ olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin İbn 'Abbās'a Nevf'in iddiası hatırlatıldığında “Allah'ın düşmanı yalan söylüyor” demiştir. Bkz. el-Buḥārî, *Şahîh, Kitābu'l-İlm*, 44 B. *Mā yusteḥabbu li'l-âlim*, s.13 (no.122); *Kitābu Eḥādîsi'l-Enbiyâ'*, 27 B. *Hadîsu'l-ḥaḍîr* s.276 (no.3400); Muslim, Muslim,

Oryantalistlerin Mūsā-Hızır Kıssasının Kökenine Dair İddiaları

El-Kehf suresinde anlatılan Mūsā-Hızır kıssasına dair Orta Çağ Yahudi bilginlerinin eserlerinde herhangi bir yorum ya da bilgi yer almamaktadır. Son iki asra gelindiğinde Batılı araştırmacılar bu kıssayı Yahudi veya Hıristiyan geleneğindeki benzer hikâyelerle veya eski medeniyetlerin efsaneleriyle irtibatlandırmaya çalışmışlardır.²³ Bunun ilk örneklerinden biri, 1828 yılına ait Almanca Kur'an mealinde görülmektedir. Bu mealde “Katımızdan ilim verdiğimiz bir kul”²⁴ şeklinde zikredilen kişi, ilgili ayetin dipnotunda Pinhas’la özdeşleştirilmiştir.²⁵ Yazdığı eseriyle kendisinden sonra gelen oryantalistlere öncülük eden ve Kur’an’daki her olayın Yahudi kökene sahip olduğunu iddia eden Yahudi din âlimi Abraham Geiger, Mūsā-Hızır kıssasıyla ilgili Yahudi geleneğinde bir şey bulamadığını belirtmiştir.²⁶ Hirschfeld ise Hızır olarak bilinen şahsın Eliyahu olduğunu ifade etmiş, ayrıca Kur’an’da anlatılan Hızır’la, Tanah’ın I. Krallar Kitabı 19. bölümde anlatılan İlyās peygamber arasında benzerlikler bulunduğu dikkat çekmiştir.²⁷ Konuyla ilgili detaylı araştırmalar yapan Friedlaender, Mūsā-Hızır kıssasının Yunan kültürüne ait İskender hikâyesiyle ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.²⁸

Şahîh, Kitābu'l-Fedā'il, 170-174 B. *Min fedā'li'l-ḥadır*, ss.1096-1097 (no.6163-6168). Hadislerde konuyla ilgili başka detaylar da mevcuttur. Buna göre Hz. Mūsā, kayalıklara geri döndüğünde Hızır'ı elbisesine bürünmüş vaziyette bulur. Hz. Mūsā, Hızır'a selam verir, fakat Hızır selamı almaz. Mūsā kendisini tanıtmınca Hızır, 'İsrailoğulları'nın Mūsā'sı mı?' diye sorar. Mūsā da 'Evet' diye karşılık verir.” Bkz. el-Buhārî, *Şahîh, Kitābu'l-İlm*, 44 B. *Mā yusteḥabbu li'l-âlim*, s.13 (no.122); *Kitābu Eḥādîşi'l-Enbiyā'*, 27 B. *Hadîsu'l-ḥadır* s.276 (no.3400); Muslim, *Şahîh, Kitābu'l-Fedā'il*, 170-174 B. *Min fedā'li'l-ḥadır*, ss.1096-1097 (no.6163-6168). Ayrıca bkz. Naşr b. Muḥammed Ebū'l-Leys es-Semerḳandî, *Baḥru'l-'Ulūm*, tah. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcūd, 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ, Zekerıyyā 'Abdulmecîd en-Nevfî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), c.2, ss.304-305. Öztürk'e göre, Hz. Mūsā'nın kimliğinin vurgulandığı bu rivayet, ayette zikredilen Mūsā'nın, kendisine Tevrat verilen Mūsā olmadığını dair iddialara karşı bilinçli olarak hadisin metnine derc edilmiştir; bkz. Öztürk, “Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu,” s.254. Tefsirler başta olmak üzere hadis dışı kaynaklarda yer alan bu bilgilere göre, Hz. Ya'küb'un torunlarından olduğu iddia edilen Mūsā da nihayetinde “İsrailoğullarının Mūsā'sı”dır. Fakat hadiste yer alan 'İsrailoğulları'nın Mūsā'sı mı?' şeklindeki kayıtlar, İsrailoğullarının en büyük peygamberi olan ve Mūsā denince ilk akla gelen kişi olması itibarıyla, kendisine Tevrat verilen Hz. Mūsā'nın kastedildiği açıktır. İsrailiyat rivayetleriyle bilinen ve Hz. Mūsā'nın kimliğiyle ilgili iddiaları ortaya atan Nevf b. Fedāle el-Bikālî'yle ilgili bilgi için bkz. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), ss.397-402.

²³ Bkz. Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.52-58. Yüce, “Hidrellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar,” ss.249-256.

²⁴ 18/el-Kehf:64.

²⁵ Samuel Günter Wahl, *Der Koran* (Halle, 1828), s.249. Pinhas, İsrailoğullarının Mısır'dan çıktıktan sonraki dönemde başkahlilik yapmıştır.

²⁶ Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (Bonn, 1833), s.171.

²⁷ Hartwig Hirschfeld, *Beiträge zur Erklärung des Koran* (Leipzig, 1886), s. 81.

²⁸ Israel Friedlaender, “Zur Geschichte der Chadhirlegende,” *Archiv für Religionwissenschaft* 13 (1910), ss.92-110; Israel Friedlaender, “Alexander Zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende,” *Archiv für Religionwissenschaft* 13 (1910), ss.161-246; Israel Friedlaender, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman* (Leipzig, 1913). Friedlaender, İslam ülkelerinde yaşayan ve Eliyahu ismine sahip olan Yahudilerin, kendilerini Hızır diye tanıttıklarını, Türkler arasında ise Hızır ile İlyās'ın özdeşleştirilerek Hidrellez şeklinde bir kullanımın olduğunu belirtmiştir. Bkz. Israel Friedlaender, “Khidr,” *Encyclopedia of*

Encyclopaedia of Islam'ın “al-Khaḍīr” maddesinde Mūsā-Hızır kıssasının kökenini Gılgamış destanı, İskender efsanesi, Glaukos hikâyesi ve Rabbi Yeşu ben Levi olaylarıyla ilişkilendiren Wensinck'in iddiaları ise çokça tartışılmıştır.²⁹

Mūsā-Hızır kıssasıyla ilişkilendirilen Gılgamış destanına göre, Mezopotamya'da hüküm süren Sümerlere ait Uruk kentinin kralı Gılgamış, dostu Enkidu'nun ölümüne çok üzülür. Onun hayata yeniden dönmesi için çözümler ararken ölümsüzlük otunu öğrenir. Bu otun yerini bilen tek kişi ise Utnapiştim adında bir bilgedir. Hikâyeye göre Utnapiştim, “İrmakların birleştiği yerde” yaşamaktadır. Gılgamış, uzun süren bir yolculuktan sonra Utnapiştim'i bulur ve ölümsüzlük otuna sahip olur. Fakat bir yılan bu otu elinden alır ve kaçır. Gılgamış destanında zikredilen Utnapiştim, sularda yaşayan, darda kalanların yardımına koşan ve ölümsüzlüğe ulaşan bilge olarak anlatılmaktadır. Mūsā ile Hızır'ın iki denizin birleştiği yerde buluşması, Utnapiştim'in de ırmakların birleştiği yerde yaşaması araştırmacıları bu iki anlatım arasında irtibat kurmaya yöneltmiştir.

Oryantalistlerin Mūsā-Hızır kıssasıyla ilişkilendirdikleri bir diğer hikâye de İskender'le ilgilidir. Efsaneye göre İskender, içenleri ölümsüz yaptığına inanılan bir pınardan haberdar olur ve onu aramaya koyulur. Yolculuk sırasında İskender'in askerleri teker teker ordudan ayrılır, İskender'in yanında sadece aşçısı Andreas kalır. İskender ve aşçısı yolculuk yüzünden yorgun düşüp acıyırlar. Aşçı Andreas yanlarında azık olarak tuttıkları tuzlu balığı o civarda bulunan bir pınarda yıkamak ister. Fakat balık suyla temas ettiğinde birden canlanır ve suya atlayıp gözden kaybolur. Aşçı, aradıkları pınarın bu olduğunu anlar ve hemen sudan içer. Ardından İskender'in yanına gelerek başından geçenleri anlatır. İskender de sudan içmek üzere koşar fakat onca aramaya rağmen ikisi de bir türlü pınarı bulamazlar. Bunun üzerine İskender öfkelenerek aşçısını denize atar. Aşçı Andreas deniz cinine dönüşür ve ölümsüz olur. Bu hikâyede balığın canlanarak suya karışması, Kur'an'da anlatılan Mūsā-Hızır kıssasında balığın kayalıklardan atlayarak denize karışmasıyla ilişkilendirilmektedir.³⁰ Wheeler, İskender hikâyelerinin

---

Religion and Ethics (New York, 1951), c.7, s.694. Friedlaender'in çalışmalarının değerlendirmesi için bkz. Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.52-54.

²⁹ Wensinck, “al-Khaḍīr,” ss.902-905.

³⁰ Mūsā-Hızır kıssasıyla İskender kıssası arasındaki benzerlikler için bkz. B. M. Wheeler, “Moses or Alexander? Early Islamic Exegesis of Qur'an 18:60-65,” ss.191-215; İsmail Avcı, “İskendernamelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır,” *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri* (Adana: Çukurova Üniversitesi, 2012) içinde, ss.28-40; Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.185-187.

çoğunun Kur'an sonrası döneme ait olduğunu, etkilenmenin de oryantalistlerin iddiaların tam aksi yönde olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Kur'an'ın ilgili ayetlerini açıklamak için kayda geçirilen hadis-tefsir külliyatındaki bilgiler, daha sonraki İskender hikâyelerine kaynaklık etmiştir.³¹

Mūsā-Hızır kıssasının kökeniyle ilgili bir diğer iddia da Korint kralı Glaukos ile ilgilidir. Yunan mitolojisine göre bir balıkçı olan Glaukos, tuttuğu balıkların bir ot üzerinde canlanarak denize atladıklarını fark edince bu otu yiyerek denize atlamış ve deniz tanrısına dönüşmüştür.³² Balığın canlanarak denize atlamasının yanında Glaukos kelimesinin “yeşil” anlamına gelmesi de iki olay arasında benzerlik kurulmasına yol açmıştır. Zira Hızır kelimesi de yeşil/yeşillik gibi anlamlara gelmektedir.³³ Yukarıda anlatılan hikâyelerde yer alan “su, yeşillik ve ebedi hayat” motifleri, bu hikâyelerin Kur'an'daki kıssanın kökeni olduğuna dair iddialara dayanak teşkil etmiştir. Dikkat çekici olan husus ise hikâyelerde Hızır'ı temsil eden şahıslarla ilgili en önemli özellik sayılabilecek ölümsüzlüğe dair, Kur'an'da bir bilginin yer almamasıdır.

Oryantalistlerin Mūsā-Hızır kıssasının muhtemel kaynağı olarak gördüğü bir diğer hikâye ise Yahudi geleneğinde yer alan Eliyahu ve Rabbi Yeşu ben Levi hikâyesidir. Yahudi geleneğindeki Rabbi Yeşu hikâyesi, oryantalistler tarafından Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssasının kökenlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Obermann, Kur'an'ın, Mūsā-Hızır kıssasını bugün elimize ulaşmayan fakat Kur'an'dan önce mevcut olan bir Yahudi kaynağından aldığını iddia etmektedir. Zira ona göre Kur'an'ın Yahudi kaynaklarına dayanma gibi bir özelliği vardır.³⁴

Yahudi Geleneğinde Mūsā-Hızır Motifleri

Yahudi geleneğinde İslam geleneğindeki anlatımlara benzer Mūsā-Hızır motifleri genellikle *el-ferac ba'de's-şidde* türü eserlerde karşımıza çıkmaktadır.³⁵ “Sıkıntıdan sonra rahatlık, kederden sonra sevinç” gibi

³¹ Wheeler, “Moses or Alexander?,” s.214.

³² Gerald Gruman, *A History of Ideas About the Prolongation of Life* (New York: Springer Publishing Company, 2003), s.38.

³³ Hadiste, Hızır'a oturduğu yerin yeşillenmesi dolayısıyla Hızır dendiği aktarılmaktadır. Bkz. el-Buhārî, *Şahîh, Kitābu Eḥādîsi'l-Enbiyā'*, 27 B. *Hadîsu'l-ḥaḍîr*, s.277 (no.3402). Wensinck, Hızır'ın oturduğu yerin yeşillenmesini de Kitab-ı Mukaddes'te yer alan “İşte Filiz adındaki adam! Bulunduğu yerde filizlenecek ve Rabbin Tapınağını kuracak (Zekeriya, 6:12)” ifadeleriyle ilişkilendirmektedir. Bkz. Wensinck, “al-Khaḍîr,” s.905.

³⁴ Julian Obermann, “Two Elijah Stories in Judeo-Arabic Transmission,” *Hebrew Union College Annual* 23:1 (1950-1951), ss.399-401.

³⁵ Bu çalışmalar, 9. asırda Arap edebiyatında ortaya çıkmış, daha sonra gelişerek 13. asırda Fars edebiyatına, 15. asırdan itibaren de Türk edebiyatına girmiştir. Bilindiği kadarıyla bu adla yazılan ilk eser, Ebū'l-Ḥasen

anamlara gelen *el-ferac ba'de's-şidde* ifadesi, darlık ve sıkıntı içerisinde yaşayan insanların rahata kavuşma hikâyelerinin anlatıldığı edebi türe ad olmuştur. Yahudi geleneğinde bu türdeki en meşhur eser, Kayrevanlı Yahudi âlim Rabbi Nisim ben Yakov İbn Şāhīn'e (ö.1062) aittir.³⁶ İbn Şāhīn, Yahudi geleneğinde anlatılan hikâyeleri derlemiş ve Arap-İslam geleneğindeki *el-ferac ba'de's-şidde* edebî türünü devam ettirmiştir.³⁷ Kitabın mukaddimesinde aktarıldığı üzere, İbn Şāhīn'in yakın bir dostu, oğlunu kaybeder. Bu adam, üzüntüsünü dindirecek bir kitap okumak istediğini İbn Şāhīn'e bildirir ve heretikler (Müslümanlar) arasında bu tür kitapların bulunduğunu dile getirerek İbn Şāhīn'den bu türde bir eser kaleme almasını rica eder.³⁸ İbn Şāhīn, bu tür bir kitap yazımı için kendisini yetkin hissetmediğini, fakat çok kıymetli dostunun hatırına bu işe girişeceğini belirterek büyük dertlere duçar olmuş insanları rahatlatanların kazanacağı büyük ecir ve sevabı, bu kitabı yazmakla kendisinin de elde edeceğini ümit ettiğini ifade etmektedir.³⁹

---

el-Medā'ini'ye aittir (ö.849). Daha sonra benzer türde de eserler kaleme alınmış ve böylece *el-ferac ba'de's-şidde* diye anılan edebî tür ortaya çıkmıştır. Bu türün en önemli eserleri İbn Ebī'd-Dunyā (ö.894) ve Ebū 'Alī el-Muḥassin b. 'Alī et-Tenūhī'ye (ö.994) aittir. Bu eserlerin bir edebi tür olarak ortaya çıkmasına etki eden ve günümüzde bu türdeki hikâyelere kaynaklık eden çalışma, et-Tenūhī'ye ait olmaktadır. Konuyla ilgili Türkçe yayınlar için bkz. Bilge Seyidoğlu & Orhan Yavuz, *Ferec Ba'de's-Şidde Hikâyeleri* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012), ss.7-22; Hasan Kavruk ve diğerleri, *El-Ferec ba'de's-Şidde: Karşılaştırmalı Metin I* (Malatya, 2000); Hasan Kavruk ve diğerleri, *el-Ferec ba'de's-Şidde II* (Malatya: Özserhat Yayıncılık, 2004); György Hazai & Andreas Tietze, *Ferec ba'de's-Şidde: "Freud nach Leid"* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2006); Çetin Yıldız, *El-Ferec ba'de's-Şidde'de Motif İncelemesi* (yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, 2011); Tufan Apık, *el-Ferec ba'de's-Şidde'nin Budapeşte Nüshasının Dizini ve Sözlüğü* (yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde, 2013); Menşure Deveci, *el-Ferec Ba'de's-Şidde'de Metin-Gramer-Sözlük* (yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007); Ali Akyol, *Ferec ba'de's-Şidde'de Giriş, Dil Bilgisi, Metin, Dizin* (yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008).

³⁶ Bu eserin orijinal Arapça metni, Obermann tarafından yayınlanmıştır. Bkz. İbn Şāhīn, Nisim ben Yakov, *Studies in Islam and Judaism: The Arabic Original of Ibn Shāhīn's Book of Comfort Known as the Hibbur Yaphē of R. Nissim B. Ya'aqobh = el-Aşlu'l-'Arabī min Kitāb fi'l-Ferac li-İbn Şāhīn*, ed. Julian Obermann (New Haven: Yale University Press, 1933). İbn Şāhīn'in bu eserine makalemizde *el-Ferac Ba'de's-Şidde* adıyla atıfta bulunulacaktır. Abramson, eserin Judeo-Arabic (İbrani harfleriyle Arapça) yazmalarını bir araya getirerek yayınlamıştır. Bkz. Shraga Abramson, *Rabbi Nisim Gaon: Hamiṣa Sfarim* (Yeruşalayim: Hotsaat Mekitsey Nirdamim, 1965), c.3, ss.361-502. Bu çalışmalara dayanarak William Brinner, eseri İngilizce'ye çevirmiştir: *An Elegant Composition Concerning Relief after Adversity* (New Haven: Yale University Press, 1977). Arapça aslı esas alınarak yapılan İbranice tercüme de Hirschberg tarafından hazırlanmıştır; bkz. Hayim Zeev Hirschberg, *Hibur Yafe me-ha-Yeşua* (Yeruşalayim: Hotsaat Mosad ha-Rav Kook, 1954).

³⁷ Dan Ben-Amos, "Jewish Folk Literature," *Oral Tradition* 14:1 (1999), s.184. Konuyla ilgili araştırmalar için bkz. Ronit Şoşani, "İyun be-şiney Sipurim be-Midraş Rut Zuta ve-be-İvudam ve-Hibur Yafe me-ha-Yeşua," *Jewish Studies Internet Journal (JSIJ)* 2 (2008), ss.81-103; Julian Obermann, "Ein Werk agadisch-islamischen Synkretismus," *Zeitschrift für Semiotik* 5 (1927), ss.43-68.

³⁸ İbn Şāhīn, *el-Ferac Ba'de's-Şidde*, s.1: "... ve zekerte fi risāletike enne murādeke kirā'ātu kitābin yuferricu 'anke ve yuferrihu kalbeke ve yuzūlu hemmeke ve dīka ğammike. Ve 'arrafteni enne lil-minim kitāben mu'ellefen fi'l-ferac ba'de's-şidde ve d-dīk."

³⁹ İbn Şāhīn, *el-Ferac Ba'de's-Şidde*, s.2.

El-ferac ba'de'ş-şidde türü eserlerde Allah'ın adalet sahibi olduğunu ve sıkıntılardan sonra kolaylık geleceğini anlatan hikâyeler yer almaktadır. Bu tür hikâyelerin anlatılmasında inananlara ümit ve inşirah verilmesi amaçlanmaktadır. İbn Şāh'in başta olmak üzere Yahudi âlimler böylelikle Yahudi cemaati arasında sıkıntılara maruz kalan insanlara ümit aşılamaya ve moral vermeye çalışmışlardır. Bu şekilde görünüşe aldanılmaması gerektiği, Allah'ın mutlak adalet sahibi olduğu ve dünyada cereyan eden iyilik-kötülük dengesinin bizim bilmediğimiz bir şekilde adalet esasına dayandığı vurgulanarak insanlar teselli edilmeye çalışılmıştır.

Yahudi geleneğinde Eliyahu ve Hz. Mūsā, bu türün kahramanları arasında olup Hz. Mūsā'nın Allah'tan, meselelerin iç yüzünü bilmeye yönelik taleplerde bulunduğu dair hikâyeler mevcuttur. Konumuzu aydınlatması açısından Mūsā-Hızır kıssası türünde Yahudi geleneğine ait iki hikâyeyi paylaşmak istiyoruz. Tevrat'ın Çıkış Kitabı'nda Hz. Mūsā, Allah'a “Bana yollarını öğret/göster ki seni daha iyi tanıyıp hoşnut etmeye devam edeyim”⁴⁰ diye duada bulunur. Hikâyeyi aktaran İbn Şu'ayb, bu ifadeyi naklettikten sonra “Midraş'ta⁴¹ anlatılmıştır ki ...” şeklinde bir girişle Hz. Mūsā'nın başından geçenleri anlatmaktadır. Buna göre Hz. Mūsā günün birinde bir nehir kenarında otururken nehirden su içmekte olan bir adam görür. Adam su içerken para kesesini düşürür ve oradan ayrılarak yoluna devam eder. Ardından bir başka adam su içmek üzere nehir kenarına gelir ve orada para kesesini bulur. Adam paraları alarak oradan uzaklaşır. Çok geçmeden parasını kaybeden adam nehir kenarına döner. Orada su içmekte olan bir başka adam görür ve adama “Benim düşürdüğüm/unuttuğum para kesemi sen aldın” diyerek para kesesini kendisine iade etmesini ister. Adam da ona, para kesesini görmediğini söyler. Parasını kaybeden adam kılıcını çıkarır ve adamı öldürür. Bütün bu olup bitenleri izleyen Hz. Mūsā hayretler içinde kalır ve Allah'a “Bana yollarını öğret/göster! Bu suçsuz adam niye öldü ve hırsız adam niye kurtuldu?” diye sorar. Allah da ona “Parasını kaybeden adam, para kesesini alan adamın parasını çalmıştı. Adam parayı alırken kendisinden para çalan adamın parasını aldığını da bilmiyordu. Öldürülen adam ise öldüren adamın babasını öldürmüştü. Öldüren adam da babasını kimin öldürdüğünü bilmeden o adamı öldürdü”⁴² diyerek olayın iç yüzünü açıklar.

⁴⁰ Çıkış, 33:13.

⁴¹ Tanah'taki pasajlara açıklık getirmek üzere rabbiler tarafından kaleme alınan hikâye ve menkıbe türü anlatımlar ve bu anlatımların yer aldığı kitaplara verilen ad.

⁴² Yehoşua ibn Şuayb, *Draşot al ha-Tora* (Krakow, 1573), 76a.

Benzer bir başka hikâye ise yokluk içinde günlerini geçiren bir Yahudi ile ilgilidir. Bu hikâye de İbn Şāhīn tarafından nakledilmektedir. İbn Şāhīn, hikâyeyi anlatmadan önce “Selam üzerlerine olsun âlimlerimiz nakletmişlerdir ki ...” şeklinde bir giriş yapmaktadır. Hikâyeye göre, çocuklarının yiyecek ekmekleri dâhi olmayan bir Yahudi aile, adeta açlıktan ölmek üzeredir. Adamın eşi ısrarla kocasına pazara gitmesini ve bir şeyler getirmesini, aksi takdirde açlıktan öleceklerini dillendirmektedir. Adam da hiçbir akrabasının ve arkadaşının olmadığını, nereye gideceğini bile bilmediğini ifade ederek dert yanmaktadır. Evde çocukların ağlaması ve açlık dayanılmaz boyutlara ulaştınca, kadın dayanamaz ve kocasına “Evden çık artık, belki bir şeyler vesile olur, olmadı bari bir yerlerde ölürsün. Evde sırayla tek tek ölmemizden iyidir yine de!” diye çıkışır. Adam ise bedenini örtecek elbise bile olmadığını ve bu şekilde çıkamayacağını söyler. Kadın da evdeki bütün giysileri bir araya getirerek adamı giydirir ve dışarı gönderir. Evden çıkan adam şaşkın bir şekilde sağa sola bakar, hangi istikamete doğru yürüyeceğini bile bilemez. Hüngür hüngür ağlamaya başlar ve gözlerini semaya kaldırarak “Ey âlemlerin Rabbi! Sen biliyorsun ki gideceğim bir kimse bile yok, kendisine acımı ve fakrımı ifade edebileceğim bir insan da yok! Dışarı çıktım ama nereye gideceğimi bile bilmiyorum, ne kardeşim ne akrabam ne de bir dostum var! Evde küçücük çocuklar açlıktan kıvranıyorlar. Bizi sen yarattın, rahmetinle bize muamelede bulun veya ruhumu bir an önce al da kurtulayım” diye yakarıшта bulunur.

Bu duanın ardından adam gelişigüzel yürümeye başlar ve yolda Eliyahu önüne çıkar. Eliyahu adama derdini sorar. Adam da durumunu anlatır. Eliyahu ona “Gel seninle pazara gidelim, ben senin kölen olacağım, sen de beni satın ailene rızık temin edeceksin” der. Adam bunun mümkün olmadığını, şehirde herkesin kendisinin fakir olup kölesinin olmadığından haberdar olduğunu söyler. Eliyahu adamı ikna eder, fakat ona kendisini, istediği kişiye satmasını ve fiyatta oynama yapmamasını tembih eder. Eliyahu, ayrıca üzerine daha fazla fiyat verseler de kendi işaret ettiği kişinin dışında birisine satmamasını adama şart koşar. Adam da bunu kabul eder. Pazara geldiklerinde insanlar duruma şaşırarak fakir adama “Bu gerçekten senin kölen mi?” diye sorarlar. Adam da “Evet” cevabını vererek onun satılık olduğunu söyler. O sırada pazarda bulunan vezirlerden biri Eliyahu’nun güzel görünüşlü ve eli ayağı düzgün (*cemīlu’ş-şūra ḥasenu’l-ḥilye*) olduğunu görür ve köleyi (Eliyahu’yu) satın almak ister. Eliyahu, adama kendisini vezire satmasını işaret eder. Vezir, Eliyahu için seksen dinar teklif eder. Bir anda etraflarına insanlar toplanır ve Eliyahu için iki yüz dinara kadar teklif verenler çıkar. Fakir adam söz verdiği

üzere fiyatta oynama yapmaz ve Eliyahu'yu seksen dinara vezire satar. Eliyahu adama "Şimdi git bu parayla eşine ve çocuklarına rızık temin et!" der. Ardından vezir, Eliyahu'yu alarak oradan ayrılır. Adam da pazara giderek ekmek, et, yağ ve un başta olmak üzere arzu ettiği her şeyi alır ve eve gelir. Eve döndüğünde çocuklarını açlıktan ölmek üzere bulur. Ev ahalisi adamın getirdiği erzaktan yiyip içerler ve karınlarını güzelce doyururlar. Kadın, kocasına başından geçenleri anlatmasını ister, adam da anlatır. Kadın, "Tavsiyemi iyi ki dinlemişsin, yoksa sen de biz de helak olacaktık" der. Ömrünün geri kalanında, adamın sayılamayacak kadar malı olur ve bir daha hiç darlık çekmez.⁴³

Hikâyenin devamında ise vezirin Eliyahu'yu krala götürmesi ve kralın da şehir dışında saray yaptırması anlatılır. Kral, Eliyahu'dan kendi istediği mimaride bir saray yapmasını ve inşaatı için gerekli odun ve taşların taşınmasını ister. Kral ayrıca saray inşaatını altı ay içinde bitirmesi halinde Eliyahu'yu azat edeceğine söz verir. Gece Eliyahu kalkar ve Allah'tan mucize ister. Duası kabul olur ve daha sabah olmadan kralın sarayı istediği şekilde hazır olur. Eliyahu da oradan ayrılarak yoluna gider. Kral, olanları görünce çok sevinir. Hemen Eliyahu'yu çağırır, ama görevliler bir türlü Eliyahu'yu bulamazlar ve onun melek olduğunu düşünmeye başlarlar.⁴⁴ Bu hikâyeye bazı farklılıklarla *Midraş Rut Zuta*⁴⁵ isimli Yahudi kaynağıyla, eş-Şa'lebî'nin *'Arā'isu'l-Mecālis*⁴⁶ adlı eserinde de yer almaktadır.⁴⁷

Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssasıyla irtibatlandırılan Eliyahu ve Rabbi Yeşu b. Levi⁴⁸ hikâyesi de yine İbn Şāhīn'in *el-Ferac Ba'de's-Şidde*'sinde yer almaktadır. Bu hikâyeye de Rabbi Yeşu'nun adaletsizlikler karşısındaki sorgulamalarından hareketle başlamaktadır. Bu yönüyle *el-ferac ba'de's-şidde* türünün karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Hikâyeye göre Rabbi Yeşu, yeryüzündeki adaletsizlik ve haksızlıklar karşısında sıkıntı duyar. Kendisini oruç, ibadet ve duaya vererek Allah'a yakarır. Allah da ona Eliyahu'yu gönderir. Eliyahu ona kendisinden bir isteği olup olmadığını sorar. O da

⁴³ İbn Şāhīn, *el-Ferac Ba'de's-Şidde*, ss.100-103.

⁴⁴ İbn Şāhīn, *el-Ferac Ba'de's-Şidde*, ss.103-104.

⁴⁵ "Midraş Megilat Rut Zuta," Şlomo Baber (ed.), *Midraş Rut Zuta* (Vilna, 1925) içinde, ss.43-44.

⁴⁶ Ahmed ibn Muhammed ibn İsmā'īl eş-Şa'lebī, *'Arā'isu'l-Mecālis* (Kahire: Matba'atu'l-Kastiliyye, 1869), ss.246-7. Metnin İngilizce çevirisi için bkz. W. M. Brinner (terc. ve notlandırma), *'Arā'is al-Majālis fi Qişaş al-Anbiyā' or 'Lives of the Prophets': As Recounted by Abū Ishāq Aḥmad ibn Muḥammad ibn İbrāhīm al-Tha'labī* (Leiden: Brill, 2002), ss.381-382.

⁴⁷ Eliyahu'nun köle olarak bir krala/vezire satılması ve saray yapması hikâyelerinin karşılaştırması için bkz. Şoşani, "İyun be-Şiney Sipurim be-Midraş Rut Zuta ve-be-İvudam ve-Hibur Yafe me-ha-Yeşua," ss.95-99.

⁴⁸ Yeşu ben Levi, öğretileriyile Talmud'u oluşturan Amoraim hahamlarından olup Miladi üçüncü yüzyılda Filistin topraklarında yaşamıştır.

kendisiyle yolculuk yapıp dünyada yaptığı işlerini görmek istediğini belirtir. Eliyahu da ona “Sen benim yaptıklarına sabredemezsin” şeklinde cevap verir. Rabbi Yeşu ona zorluk çıkarmayacağına ve soru sorarak rahatsız etmeyeceğine dair söz verir. Eliyahu da soru sorup işine karıştığı anda yollarını ayıracağını bildirir.

Berberer yola koyulurlar. Akşam vakti fakir bir adamın evine misafir olurlar. Bu adamın sadece bir ineği vardır. Adam ve eşi, Eliyahu ve Rabbi Yeşu’yu güzelce ağırlar. Sabah olunca Eliyahu ineği öldürür ve yollarına devam ederler. Rabbi Yeşu, şaşırır ve “Bize ikramda bulunan bu fakirin yaptığının karşılığı, ineğinin ölmesi olmamalıydı” diye çıkışır. Eliyahu, susma ve soru sormama şartını hatırlatarak onu ikaz eder. Rabbi Yeşu susar ve yola devam ederler. Akşam vakti olduğunda zengin bir adamın evine misafir olurlar. Adam onlarla ilgilenmez ve ikramda bulunmaz. Adamın evinde yıkık bir duvar vardır. Sabah olunca Eliyahu duvarın onarılması için Allah’a dua eder. Rabbi Yeşu şaşırır da bu kez soru sormayıp kendini tutar. Yola devam ederler ve gece olduğunda bir sinagoga girerler. Sinagogta altından ve gümüşten oturaklar olup, herkes kendi koltuğunda oturmaktadır. Sinagogta bulunan insanlar, Eliyahu ve Rabbi Yeşu’nun yabancı ve misafir olduklarını fark ettikleri halde onlarla ilgilenmezler. Eliyahu ve Rabbi Yeşu geceyi orada geçirirler. Sabah olduğunda Eliyahu onlara, “Allah hepinizi lider yapsın” diye dua eder. Onlardan ayrıлып gün boyu yola devam ederler.

Gece olduğunda bu kez fakir bir topluluğa rastlarlar. Bu insanlar onlara ikramda bulunup güzelce ilgilenirler. Sabah olduğunda Eliyahu onlara “Allah aranızdan sadece bir kişiyi lider yapsın” diye dua eder. Rabbi Yeşu dayanamaz ve “Efendim, artık senden ayrılıyorum. Çünkü senin yaptıklarına sabrım kalmadı” der. Eliyahu ise ona sabredemediği olayların iç yüzünü şu şekilde izah eder: “İneği ölen fakir adamın eşi o gün ölecekti. Allah’tan, kadının yerine ineğin ölmesini talep ettim. Duvarını onardığım adama gelince, eğer duvarı olduğu gibi bıraksaydım yıkılacaktı ve temeli ortaya çıkacaktı. Duvarın temelinde büyük bir hazine vardı. Bu hazine o adamın hakkı değildi. Bu yüzden duvarı onardım,⁴⁹ zira bir müddet sonra hiç onarılamayacaktı. Hepsinin lider olması için dua ettiğim topluluğa gelince, bu onların kötülüğüdür. Çünkü bir yerde ne kadar çok baş olursa o kadar çok çatışma olur. Sadece bir tane liderleri olsun diye dua ettiğim topluluk da tek yönetici olduğu için huzurlu olacaktır. Şimdi benden ayrılıyorsun, sana faydalı olacak

⁴⁹ Hikâyenin Arapça orijinal metninde ilk önce ineği Eliyahu’nun öldürdüğü, duvarın da dua neticesinde onarıldığı belirtilmektedir. Eliyahu olayların iç yüzünü açıklarken bunları doğrudan kendisinin yaptığını ifade etmektedir. Metne sadık kalma adına düzeltmede bulunmadık.

bir tavsiye vereceğim. Kötü bir adamı mutluluk ve rahat içinde görürsen bu duruma şaşma. Çünkü bu durum onun kötülüğünedir. Benzer şekilde darlık içinde ve sıkıntılara dıçar salih bir insan görürsen de şaşma. Zira ondan daha büyük belalar kaldırılmıştır. Kalbini bu tür şüphelerden arındır.” Eliyahu bunları söyledikten sonra Rabbi Yeşu’dan ayrılarak yoluna devam edip gider.⁵⁰

Yahudi geleneğindeki bu hikâye ile Kur’an’daki Mūsā-Hızır kıssası karşılaştırıldığında benzer ve farklı bazı hususlar karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Yahudi hikâyesinde Rabbi Yeşu’nun Eliyahu ile buluşması, yeryüzündeki kötülüğü sorgulamasının sonucudur. Diğer taraftan Hz. Mūsā’nın Hızır’la buluşma sebebi Kuran’da zikredilmemektedir. Hadislerde ise buluşma, Allah’ın, Hz. Mūsā’yı kendisinden daha bilgili birisinden haberdar etmesi ve Hz. Mūsā’nın da tanışma isteği sonucunda gerçekleşmektedir. Hz. Mūsā ve Rabbi Yeşu’nun bilge bir insanın rehberliğinde yolculuk yapmaları iki olay arasındaki önemli benzerliklerden biridir. Bir başka benzerlik de hem Eliyahu hem de Hızır’ın, kendileriyle yolculuk yapan kişinin sabredemeyeceğini düşünerek soru sormama şartını öne sürmeleridir.

İki hikâye de olayların akışı açısından incelendiğinde karakterlerin sürekli hareket halinde oldukları ve farklı olaylar yaşadıkları görülmektedir. Kur’an’da anlatılan kıssada üç olay yaşanmaktadır. Bunlar, deniz işlerinde çalışan fakir insanlara ait bir geminin delinmesi, çocuğun öldürülmesi ve yıkık bir duvarın onarılmasıdır. Yahudi geleneğine ait hikâyede ise dört olay anlatılmaktadır. Bunlar, fakir bir aileye ait ineğin öldürülmesi, yıkık bir duvarın onarılması, zengin bir topluluğa misafir olup hepsinin lider olması şeklinde dua ve fakir bir topluluğa misafir olup sadece birisinin lider olması şeklinde duadan oluşmaktadır. Bu olaylardan fakir işçilere ait geminin delinmesiyle fakir bir aileye ait ineğin öldürülmesi eylem olarak birbirine benzemektedir. Zira iki olayda da fakir insanları büyük bir felaketten daha az zararlı kurtarma durumu vardır. Diğer taraftan, Hızır’ın çocuğu öldürmesiyle benzerlik kurulabilecek bir olay, Yahudi hikâyesinde yer almamaktadır. Aynı şekilde Yahudi kıssasında zengin ve fakir topluluklara misafir olup zenginlere

⁵⁰ Hikâyenin Arap harfleriyle orijinal metni için bkz. İbn Şāhīn, *el-Ferac Ba’de’ş-Şidde*, ss.10-13. Hikâyenin Judeo-Arabic orijinal metinleri için bkz. Shraga Abramson, *Rabbi Nisim Gaon: Hamişa Sfarim*, c.3, ss.432-437. Hikâyenin İbranice versiyonları için bkz. Adolph Jellineck, *Bet ha-Midraş* (Viyana, 1873), c.5, ss.133-135; Rabbi Nisim ben Ya’kov, *Sefer Maasiyot*, ed. Meir Yahiel (Varşova, 1886), ss.9-12; Hayim Zeev Hirschberg, *Hibur Yafe me-ha-Yeşua* (Yeruşalayim: Hotsaat Mosad ha-Rav Kook, 1954). Hikâyenin İngilizce çevirisi için bkz. Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1913), c.4, ss.223-226.

hepsinin lider olması şeklinde fakirlere de sadece bir kişinin lider olması şeklinde yaptığı duanın da Kur'an'da anlatılan olaylardan herhangi biriyle benzerlik noktası yoktur. Olaylar arasındaki en önemli benzerlik, yıkılmaya yüz tutmuş duvar meselesiyle ilgilidir. Duvarın onarılması Yahudi hikâyesinde de Kur'an'da da aynı şekilde yer almaktadır. Duvarın altında bir hazine olduğu bilgisi de birebir örtüşmektedir. Kur'an'daki anlatıma göre bu hazine, şehirde yaşayan iki yetime aittir. Büyüyüp kendi mallarına sahip çıkacak yaşa geldiklerinde kendileri bu hazineye sahip olacaklardır. Yahudi hikâyesinde ise duvarın altındaki hazinenin o evde oturan adama ait olmadığı bilgisi yer almaktadır.

Yahudi geleneğindeki Rabbi Yeşu ve Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssası, kahramanların isimlendirmeleri ve rolleri üzerinden karşılaştırıldığında da bazı benzer hususlar göze çarpmaktadır. Kur'an'daki kıssada Hızır olarak bilinen şahıs, Yahudi hikâyesinde Eliyahu olarak zikredilmektedir. İslami kaynaklarda, Hızır'ın gerçek adının Belyā olduğu şeklinde bilgiler yer almaktadır.⁵¹ İbn Keşir ise Belyā ismi yanında İlyā ismini de zikretmektedir.⁵² Muhtemelen bu isimlendirmeler, Eliyahu'dan gelmektedir. Eliyahu ise Arapça'daki İlyās isminin karşılığı olarak bilinmektedir.⁵³ Nitekim Batılı araştırmacılar da Hızır'ı, Yahudi geleneğindeki Eliyahu (İlyās) ile özdeşleştirmektedirler.⁵⁴ İslamî geleneğe Hızır'a yüklenen role benzer şekilde Tanah'ta da İlyās (Eliyahu) peygamberin harikulade işler yaptığı görülmektedir. İlyās peygamberin, Tanah'ta bahsedilen en önemli özelliklerinden biri kasırgayla göklere alınmış olmasıdır.⁵⁵ O, dul ve naçar bir kadının evine bereket getirmiş, kadının evinde un ve yağ hiç tükenmemiştir.⁵⁶ Yine İlyās peygamber, evine misafir olduğu bu kadının ölen oğlunu

⁵¹ Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerīr eṭ-Ṭaberī, *Tārīḫü'l-Umem ve'l-Mulūk*, tah. Ebū Şuheyb el-Kermī (Riyad: Beytu'l-Efkāri'd-Devliyye, tsz.), s.124; Ebū'l-Fadl Şihābuddīn Aḥmed b. 'Alī İbn Ḥacer el-'Askalānī, *el-İşābe fī Temyīzi's-Şahābe*, tah. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin eṭ-Turkī (Kahire: Merkezu Heṣr li'l-Buḫūş ve'd-Dirāsāti'l-'Arabiyye ve'l-İslāmiyye, 2008), c.3, s.228.

⁵² Ebū'l-Fidā İsmā'īl İbn Keşir, *el-Bidāye ve'n-Nihāye*, tah. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin eṭ-Turkī (el-Muhendisīn, Cīze: Merkezu Heṣr li'l-Buḫūş ve'd-Dirāsāti'l-'Arabiyye ve'l-İslāmiyye, 1997), c. 2, s.244.

⁵³ Tanah'taki bilgilere göre, İlyā'nın Baal putuyla mücadele etmesi, diğer taraftan Kur'an'ın anlatımına göre İlyās peygamberin Baal putuyla mücadele etmesi Eliyahu ile İlyās peygamberin aynı kişiler olduğunu teyit etmektedir. Bkz. 37/eş-Şaffāt:123-130; II. Krallar, 18:20-40.

⁵⁴ Bernhard Heller, "Chadhir und der Prophet Elijah als wundertätige Baumeister," *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 81 (1937), ss.76-80; Mark Lidzbarski, "Wer ist Chadhir?," *Zeitschrift für Assyriologie* 7:1 (1892), ss.104-116; Karl Dyroff, "Wer is Chadhir?," *Zeitschrift für Assyriologie* 7:1 (1892), ss.319-327; A. J. Wensinck, "al-Khadir," *Encyclopaedia of Islam*, c.4, s.904. Ayrıca bkz. Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.79-81. İbn Ḥacer el-'Askalānī de Hızır'ın İlyās olduğuna dair bir hadis rivayet etmektedir; bkz. *el-İşābe fī Temyīzi's-Şahābe*, c.1, s.220.

⁵⁵ II. Krallar, 2:11.

⁵⁶ I. Krallar, 17:8-16.

dirilmiştir.⁵⁷ O, Yehuda kralı Ahazyâ'nın adamlarını da mucizevî bir şekilde gökten ateş indirerek öldürmüştür.⁵⁸ İlyâs peygamber ayrıca Erden nehrine cübbesiyle vurarak nehri ikiye ayırmıştır.⁵⁹ Bütün bu benzerlikler araştırmacıları Hızır ile İlyâs'ın (Eliyahü) aynı kişiler olduğunu düşünmeye itmiştir. Ocak da hemen hemen bütün oryantalistlerin "haklı olarak" Hızır ile Eliyahü'nün aynı kişiler olduğu sonucuna vardıklarını belirtmektedir. Ona göre "İslamî kaynakların çizdiği Hızır şahsiyeti ile Kitabı Mukaddes'in çizdiği İlyâ şahsiyeti dikkatle incelenir ve karşılaştırılırsa, şarkiyatçıların çıkardıkları bu sonuçlara katılmamak mümkün değildir."⁶⁰ Tanah'taki Eliyahü (İlyâs) karakteri ile Kur'an'daki İlyâs peygamberin aynı kişiler olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kur'an'da İlyâs peygamberle ilgili verilen tek bilgi, onun Baal putuna tapanlarla mücadele etmesidir.⁶¹ Tanah'ın kaydına göre de Eliyahü peygamber, Baal putuna tapanlara karşı mücadele etmiştir.⁶² Bu çerçevede Tanah'ın Eliyahü karakterinin Kur'an'ın İlyâs karakteri olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu karakterlerin Hızır olduğunu söylemek kesinlik arz etmemektedir. Bu çerçevede Kur'an'da, İlyâs peygamberin Hızır olarak bilinen şahıstan ayrı olarak zikredilmesi de⁶³ İslam âlimlerini bu özdeşleştirmede ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir.⁶⁴

Benzer bir isimlendirme de Yeşu/Yuşa'da görülmektedir. İslam geleneğinde Yūşā' b. Nūn olarak bilinen Hz. Mūsā'nın hizmetçisi, Yahudi geleneğindeki hikâyede Rabbi Yeşu b. Levi olarak geçmektedir. İkisinin de Yeşu/Yuşa isminde olması, metin yazarının tasarrufta bulunarak ilgili kahramanı Yeşu b. Levi olarak değiştirdiği ihtimalini akla getirmektedir. Fakat İslam kaynaklarında Hz. Mūsā'nın genç arkadaşı olarak bilinen Yuşa/Yeşu, pasif bir rolde olup Hz. Mūsā'nın Hızır'la yolculuğunda hiç zikredilmemektedir. Yahudi geleneğindeki hikâyede ise Yeşu/Yuşa, Kur'an'daki kıssada soru soran ve sorgulayan kişi konumunda yer alan Mūsā'ya karşılık gelmektedir. Bilindiği üzere, Hz. Mūsā'nın Hızır'la buluşmasına sebep olan olay, kendisini insanların en bilgilisi olarak

⁵⁷ I. Krallar, 17:17-24.

⁵⁸ II. Krallar, 1:9-12.

⁵⁹ II. Krallar, 2:7-8.

⁶⁰ Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.79-80.

⁶¹ 37/eş-Şaffât:123-128.

⁶² I. Krallar, 18. Bölüm.

⁶³ 6/el-En'âm:85, 37/eş-Şaffât:123, 130.

⁶⁴ Bkz. Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.79-81. Hızır ve İlyâs'ı ayrı kişiler olarak görme eğiliminde olanlar Hızır'ı denizlerden sorumlu, İlyâs'ı ise karalardan sorumlu olarak tanımlamışlardır. Türk halk inanışlarında Hidrellez olarak bilinen kutlama da Hızır ile İlyâs'ın buluşma günü olarak bilinmektedir. Halk inanışlarında, Hızır ile İlyâs'ın bazen aynı kişiler bazen de ayrı kişiler olarak algılandığı görülmektedir. Bkz. Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, ss.123-129.

tanıtmasıdır. Wheeler'e göre Hz. Mūsā'nın yerine Rabbi Yeşu'nun konulmasına bu rivayet sebep olmuş olabilir. İbn Şāhīn'in, hadislerde geçen ve Müslümanlar arasında şifahi olarak yaygın olan bu bilgiden haberdar olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden İbn Şāhīn, Hz. Mūsā'nın kendisini insanların en bilgilisi olarak tanıttığı bu kibir ifade eden tavrın, Hz. Mūsā'yı olumsuz betimlediğini düşünerek onu Yahudilikteki özel konumuna zarar verici bir şekilde resmetmekten kaçınmış olabilir.⁶⁵

Sonuç

Batılı araştırmacıların Mūsā-Hızır kıssasının kökeniyle ilgili iddiaları incelendiğinde araştırmacıların hadis-tefsir geleneğinde yer alan anlatımları Kur'an ayetleriyle karıştırarak hareket ettikleri görülmektedir. Örneğin, kıssanın kökeniyle ilgili zikredilen Gılgamış destanı, İskender ve Glaukos hikâyelerinde ortak unsur olarak suya karışan balığın tuzlu olması ve ölümsüzlük pınarı yer almaktadır. Halbuki bu iki unsur işaretle bile olsa Kur'an'da geçmemektedir. Yine Yahudi geleneğinde Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssasıyla en fazla benzerlik taşıyan Eliyahu ve Rabbi Yeşu b. Levi hikâyesi de İbn Şāhīn'e ait *el-Ferac ba'de's-Şidde* adlı eserde geçmekte olup 11. Yüzyıla, yani Kur'an sonrası döneme aittir. Bu durumda oryantalistlerin kronolojiyi esas alan iddialarından hareketle, Kur'an'daki Mūsā-Hızır kıssasının Yahudi geleneğinden değil, Yahudi geleneğindeki hikâyenin İslam geleneğinden alındığı sonucuna ulaşmak gerekecektir. Bununla birlikte farklı medeniyetlerin destan ve hikâyelerindeki benzer anlatımlar, bu tür hikâyelerin zorunlu olarak birbirlerinden alındığını göstermez. Fakat bazı oryantalistler ve Batılı araştırmacılar bunu görmezden gelerek ilgili hikâyenin, Kur'an öncesi dönemdeki Yahudi kaynaklarından alındığını iddia etmektedirler. Bu iddia, herhangi bir ilmi veriye dayanmayan ispata muhtaç bir iddiadır.

Ek: Arapça Orijinal Metin

Yahudi Geleneğindeki Eliyahu ve Rabbi Yeşu Kıssası⁶⁶

قد صاب الحبر يَهُوشُوعُ أَمْرٌ تَحْيَرٌ فِيهِ حَتَّى كُشِفَ لَهُ. وَ ذَلِكَ أَنَّهُ صَامٌ وَصَلَّى وَدَعَا إِلَى رَبِّهِ أَنْ يُورِيَهُ أَلْيَاهُو طِيبَ اللَّهِ ذَكَرَاهُ فَلَقِيَهُ يَوْمًا فِي الطَّرِيقِ. قَالَ لَهُ هَلْ لَكَ حَاجَةٌ؟ فَقَالَ لَهُ أَشْتَهِي الْمَشَى مَعَكَ لِأَنْظُرَ مَا تَعْمَلُ فِي الدُّنْيَا مِنَ الْأَعْجَابَاتِ. قَالَ لَهُ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ الصَّبْرَ

⁶⁵ Wheeler, "The Jewish Origins of Qur'an 18:65-82? Re-examining Arent Jan Wensinck's Theory," s.169.

⁶⁶ İbn Şāhīn, *el-Ferac Ba'de's-Şidde*, ss.10-13. Bu metin, Arapça bilen okurların metni orijinalinden takip edebilmeleri amacıyla paylaşılmaktadır.

على ما تنظره من أعمالى ونحتاج الى الكلفة معك من تعريفك ما الذى أوجب ذلك الفعل منى. قال له يا سيدى ما أكلفك شططا فى ذلك ولا أثقل عليك بالسؤال وانما شهوتى مشاهدته ما تفعله لا غير. فأشترط انه متى أراد تعريفه شياً من أسباب أفعاله يفترق منه.

فمضى معه حتى وصله وقت مساء الى رجل ضعيف لا يملك سوى بقرة وهى قائمة فى الدار والرجل جالس مع زوجته. فلما رأهما أحسن استقبالهما وقدم لهما ما حضر من الطعام. فأكلا وشربا وأكرمهما حسب طاقته. فلما كان بالعادة قام أياهو طيب الله ذكراه قتل البقرة وانصرفا. فتحير الحبر يهوشوع و قال فى نفسه لم يكن جزاء هذا المسكين لما أكرمنا الا ان تموت بقرته. قال له ما أشرطت عليك ان اذا رأيت أمرا تسكت تريد ان افترق منك. فمسك يهوشوع ومضيا طول النهار فعند المساء نزلا عند رجل ميسر. فلم يلتفت اليهما ولا أطمعهما شياً وكان له حائط قد وقع فلما أصبحوا قام أياهو طيب الله ذكراه وطلب من ربه فانعمد الحائط. ثم انصرفا. فازداد الحبر يهوشوع حيرة فى ذلك و أمسك عن السؤال. فمضيا طول النهار الى الليل فدخلوا الى كنيسة وجدا ثم كراسى من ذهب و فضة وكل انسان جالس على كرسية. فقالوا من يعظم هاؤلاء القوم الضعفى الليلة. قال بعضهم هاؤلاء القوم قوتهم خبز وملح. ولم يلتفتوا اليهما فناما مكانهما فلما أصبحوا قال لهم أياهو جعلكم الله كلكم رؤساء.

ومضيا عنهم وسارا طول النهار الى الليل. فنزلا عند قوم فقراء مساكين. فلما رأوهما احسنوا استقبالهما وكرموهما حسب طاقتهم وقدموا لهما طعاماً كثيراً. فأكلا وشربا وياتا أحسن مبيت. فلما أصبحوا قال لهم أياهو لا جعل الله لكم سوى رئيس واحد. فلم يطق الحبر يهوشوع الأخذ على ذلك فقال له يا سيدى فرج عنى هذه الكريات وأفترق منك ما بقى لى مكنة للصبر على ما أشاهده منك. قال له أياهو أما الضعيف الذى ماتت بقرته فإن زوجته كانت تريد تموت فى ذلك اليوم فطلبت من ربي أن تموت البقرة عوضها. و أما الرجل الذى بنيت حائطه فلو تركته حتى يفتح الاساس لوجد كنزاً فيه عظيماً وهو غير مستحقه. فلذلك بنيت له وسبق بعد مدة يسيرة ولم يبنى ابداً. والقوم الذى دعوت لهم أن يكونوا كلهم رؤساء فلذلك لشر لهم لان الموضوع الذى يكثرون رؤسائه يُخرب. والذى دعوت لهم أن

يكون لهم رئيس واحد فينجحوا. ألا ترى ما يتمثلون به العامة أن كثرة الرؤساء تُعطب المراكب. وقال ابن سيراف BAḤD MBIḆ TTIṢṢ LAḲ7⁶⁷ یعنی برای رجل واحد فهم تنصلح المراكب.

ثم قال له هوذا نقترق أوصيك بما تنتفع به. اذا رأيت طالحا فى إقبال وإيسار فلا تتعجب من ذلك فإنه شرّ عليه. وكذلك اذا رأيت صالحا مضيقا عليه او حلتّ به مِحْنٌ فَإِنَّ بذلك قد رفع عنه ما هو أعظم فاحتجّج أن يشكّ قلبك من ذلك. ثم تركه وانصرف.

KAYNAKÇA

- Abramson, Shraga. *Rabbi Nisim Gaon: Hamiṣa Sfarim*. Yeruṣalayim: Hotsaat Mekitsey Nirdamim, 1965.
- Akyol, Ali. “Ferec ba’de’ş-Şidde’de Giriş, Dil Bilgisi, Metin, Dizin,” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008.
- Apık, Tufan. “Ferecbad eş-Şidde’nin Budapeşte Nüshasının Dizinini ve Sözlüğü,” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde, 2013.
- Arsantaş, Nuh. *Yahudilere Göre Hz. Muhammed ve İslamiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Avcı, İsmail. “İskendernamelerde Ölümüstüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır,” *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları, 2012) içinde, ss.28-40.
- Ben-Amos, Dan “Jewish Folk Literature,” *Oral Tradition* 14:1 (1999), ss.140-274.
- Brinner, William. *An Elegant Composition Concerning Relief after Adversity*. New Haven: Yale University Press, 1977.
- el-Buḥārī, Muḥammed b. İsmā’īl. *Şahīḥu’l-Buḥārī*. Şāliḥ b. ‘Abdul’azīz Ālu’ş-Şeyḥ (ed.), *el-Kutubu’s-Sitte* (Riyad: Dāru’s-Selām, 2008) içinde.
- Çelebi, İlyās. “Hızır,” *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.17, ss.406-409.
- Deveci, Menşure. “el-Ferec Ba’de’ş-Şidde’de Metin-Gramer-Sözlük,” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.
- Duran, Şim’on ben Tsemah. *Magen Avot*. Yeruṣalayim: Mahon ha-Ktav, 2003.
- Dyoff, Karl. “Wer ist Chadir?,” *Zeitschrift für Assyriologie* 7:1 (1892), ss.319-327.
- Ebū’l-Leyṣ es-Semerqandī, Naşr b. Muḥammed. *Baḥru’l-’Ulūm*. Tah. ‘Ādil Aḥmed ‘Abdulmevcūd, ‘Alī Muḥammed Mu’avvaḍ, Zekeriyā ‘Abdulmecīd en-Nevtī. Beyrut: Dāru’l-Kutubu’l-’İlmiyye, 1993.
- Friedlaender, Israel. “Alexander Zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende,” *Archiv für Religionswissenschaft* 13 (1910), ss.161-246.
- . “Zur Geschichte der Chadhirlegende,” *Archiv für Religionswissenschaft* 13 (1910), ss.92-110.
- . *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman*. Leipzig, 1913.
- . “Khidr,” *Encyclopedia of Religion and Ethics*, c.7, ss.693-695.

⁶⁷ “Akıllı bir adamla şehir iskân olur.” Ben Sira, 16:5.

- Geiger, Abraham. *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* Bonn, 1833.
- Ginzberg, Louis. *The Legends of the Jews*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1913.
- Gruman, Gerald. *A History of Ideas About the Prolongation of Life*. New York: Springer Publishing Company, 2003.
- Guillaume, Alfred. "The Influence of Judaism on Islam," Edwyn Bevan (ed.), *Legacy of Israel* (Oxford, 1928) içinde, ss.129-172.
- Hazai, György & Andreas Tietze. *Ferec ba'd eş-Şidde: "Freud nach Leid": Ein frühosmanisches Geschichtenbuch*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2006.
- Heller, Bernhard. "Chadhir und der Prophet Elijah als wundertätige Baumeister," *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 81 (1937), ss.76-80.
- Hıdır, Özcan. "İslam'ın Yahudi Kökeni Teorisi ile İlgili İddialar ve Çalışmalar," *İLAM Araştırma Dergisi* 3:1 (1998), ss.155-169.
- . *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Hirschfeld, Hartwig. *Beiträge zur Erklärung des Koran*. Leipzig, 1886.
- İbn Ebî'd-Dunyâ, 'Abdullâh bin Muḥammed. *El-Ferac Ba'de's-Şidde*. Tah. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ'. Beyrut: el-Kutubu's-Şekâfiyye, 1993.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Faḍl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî. *El-İşâbe fî Temyîzi 'ş-Şahâbe*. Tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. Kahire: Merkez Heçr li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2008.
- İbn Keşir, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'îl. *El-Bidâye ve'n-Nihâye*. Tah. 'Abdullâh b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. El-Muhendisîn, Cîze: Merkez Hicr li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1997.
- İbn Meymûn, Mûsâ. *Mişne Tora*. Ed. Yohay Makbili. Hayfa: Hotsaat Yeşivat Or Vişua', 2009.
- . "İggeret Teyman," Yitshak Şilat (ed.), *İggeret ha-Rambam* (Maale Adumim: Hotsaat Şilat, 1995) içinde, c.1, ss.82-102.
- . *İggeret Teyman*. Ed. Abraham S. Halkin. New York: American Academy for Jewish Research, 1952.
- . *Teşuvot ha-Rambam*. Ed. Joshua Blau. Yeruşalayim: Mektsey Nirdamim, 1989.
- İbn Şâhîn, Nisim ben Yakov. *Studies in Islam and Judaism: The Arabic Original of Ibn Shâhîn's Book of Comfort Known as the Hibbûr Yaphê of R. Nissim B. Ya'aqobh = el-Aşlu'l-'Arabî min Kitâb fî'l-Ferac li-Ibn Şâhîn*. Ed. Julian Obermann. New Haven: Yale University Press, 1933.
- . *An Elegant Composition Concerning Relief after Adversity*. İngilizce terc. William M. Brinner. New Haven: Yale University Press, 1977.
- . *Hibur Yafe me-ha-Yeşua*. İbranice terc. Hayim Zeev Hirschberg. Yeruşalayim: Hotsaat Mosad ha-Rav Kook, 1954. [İbn Şâhîn'in *el-Ferac ba'de's-Şidde* adlı eserinin İbranice tercümesi].
- İbn Şuayb, Yehoşua. *Draşot al ha-Tora*. Krakow, 1573.
- Jellineck, Adolph. *Bet ha-Midraş*. Viyana, 1873.

- Jervis, James Paul. "Al-Khaḍir: Origins and Interpretations: A Phenomenological Study," Yüksek Lisans Tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 1993.
- Katsh, Abraham. *Judaism and the Koran: Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran*. New York, 1962.
- Kavruk, Hasan, Süleyman Çaldak & Kazım Yoldaş. *El-Ferec Ba'de's-Şidde: Karşılaştırmalı Metin I*. Malatya. Kubbealtı Yayıncılık, 2000.
- . *El-Ferec Ba'de's-Şidde II*. Malatya: Özserhat Yayıncılık, 2004.
- el-Kutubu's-Sitte*. Neşr. Şâlih b. 'Abdul'azîz Muhammed b. İbrâhîm Âlu's-Şeyh. Riyad: Dâru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzîf, 2008.
- Leveen, J. "Mohammed and His Jewish Companion," *Jewish Quarterly Review* 16:4 (1926), ss.399-406.
- Lidzbarski, Mark, "Wer ist Chadhir?," *Zeitschrift für Assyriologie* 7:1 (1892), ss.104-116.
- "Midraş Megilat Rut Zuta," *Midraş Rut Zuta*, ed. Şlomo Baber (Vilna, 1925) içinde, ss.39-50.
- Muslim b. al-Hajjâj. *Şahîhu Muslim. Şâlih b. 'Abdul'azîz Âlu's-Şeyh* (ed.), *el-Kutubu's-Sitte* (Riyad: Dâru's-Selâm, 2008) içinde.
- Newby, Gordon Darnell. *The Making of the Last Prophet: A Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad*. Columbia: University of South Carolina Press, 1989.
- Obermann, Julian. "Ein Werk agadisch-islamischen Synkretismus," *Zeitschrift für Semitistik* 5 (1927), ss.43-68.
- . "Two Elijah Stories in Judeo-Arabic Transmission," *Hebrew Union College Annual* 23:1 (1950-1951), ss.387-404.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Öztürk, Mustafa. "Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14-15 (2003), ss.245-280.
- . *Kissaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Paris, Nahman. "İyunim be-Yahaduto şel ha-Kuran," Norman Paris (ed.), *Braha le-Menahem* (Missouri, 1955) içinde, ss.309-337.
- er-Râzî, Muhammed b. 'Umer Faḥruddîn. *Mefâtiḥu'l-Ġayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Renard, John. "Khaḍir/Khiḍr," *Encyclopaedia of the Qur'ân*, c. 3, ss.81-84.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Judaism and Islam*. London & New York: T. Yoseloff, 1961.
- eş-Şa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl. *Arâ'isu'l-Mecâlis* (Kahire: Maṭba'atu'l-Kastiliyye, 1869.
- . *'Arâ'is al-Majâlis fî Qişaş al-Anbiyâ'* or 'Lives of the Prophets': As Recounted by Abū Ishāq Ahmad ibn Muḥammad ibn İbrâhîm al-Tha'labî, İng. terc. ve notlandırma W. M. Brinner. Leiden: Brill, 2002.
- Schwabe, M. "Asarat Haverav ha-Yahudîm şel Muhammed (Muhammed'in On Yahudi Arkadaşı)," *Tarbits* 2 (1930), ss.74-89.
- Seyidoğlu, Bilge & Orhan Yavuz. *Ferec ba'de's-Şidde Hikâyeleri*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012.

- Şoşani, Ronit. "İyun be-Şiney Sipurim be-Midraş Rut Zuta ve-be-İvudam ve-Hibur Yafe me-ha-Yeşua," *Jewish Studies Internet Journal* 2 (2008), ss.81-103.
- eṭ-Ṭaberī, Ebū Ca'fer Muḥammed b. Cerīr. *Tārīḫü'l-Umem ve'l-Mulūk*. Tah. Ebū Şuheyb el-Kermī. Riyad: Beytu'l-Efkāri'd-Devliyye, tsz.
- et-Tenūhī, Ebū 'Alī el-Muḥassin b. 'Alī. *El-Ferac Ba'de'ş-Şidde*. 5 c. Tah. 'Abbūd eş-Şalcī. Beyrut: Dār Şādir, 1978.
- Torrey, Charles. *Jewish Foundation of Islam*. New York: Jewish Institute of Religion Press, Bloch Publishing Co. Agents, 1933.
- Wahl, Samuel Günter. *Der Koran*. Halle, 1828.
- Wensinck, A. J. "al-Khaḍir," *Encyclopaedia of Islam*, c.4, ss.902-905.
- Wheeler, Brannon M. "Moses or Alexander? Early Islamic Exegesis of Qur'an 18:60-65," *Journal of Near Eastern Studies* 57:3 (1998), ss.191-215.
- . "The Jewish Origins of Qur'an 18:65-82? Re-examining Arent Jan Wensinck's Theory," *Journal of the American Oriental Society* 118:2 (1998), ss.153-171.
- Ya'kov, Rabbi Nisim ben. *Sefer Maasiyot*. Ed. Meir Yahiel. Warsaw, 1886.
- Yıldız, Çetin. "el-Ferac Ba'de'ş-Şidde'de Motif İncelemesi," Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, 2011.
- Yüce, Nuri. "Hidrellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 44:44 (2011), ss.249-256.